

41671

277

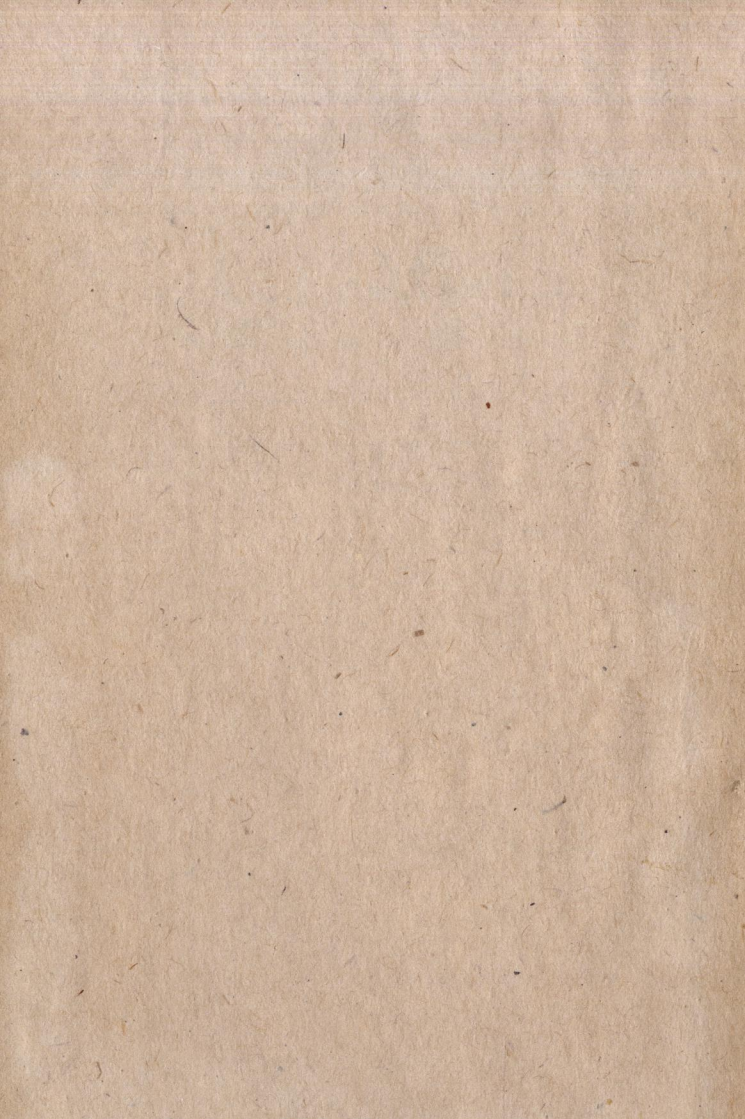
УКРАЇНСЬКЕ ПИСЬМЕНСТВО

І.ФРАНКО

СМЕРТЬ
КАЇНА

• СЛОВО •
КИЇВ

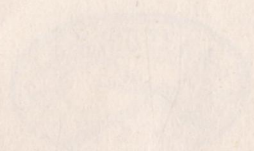

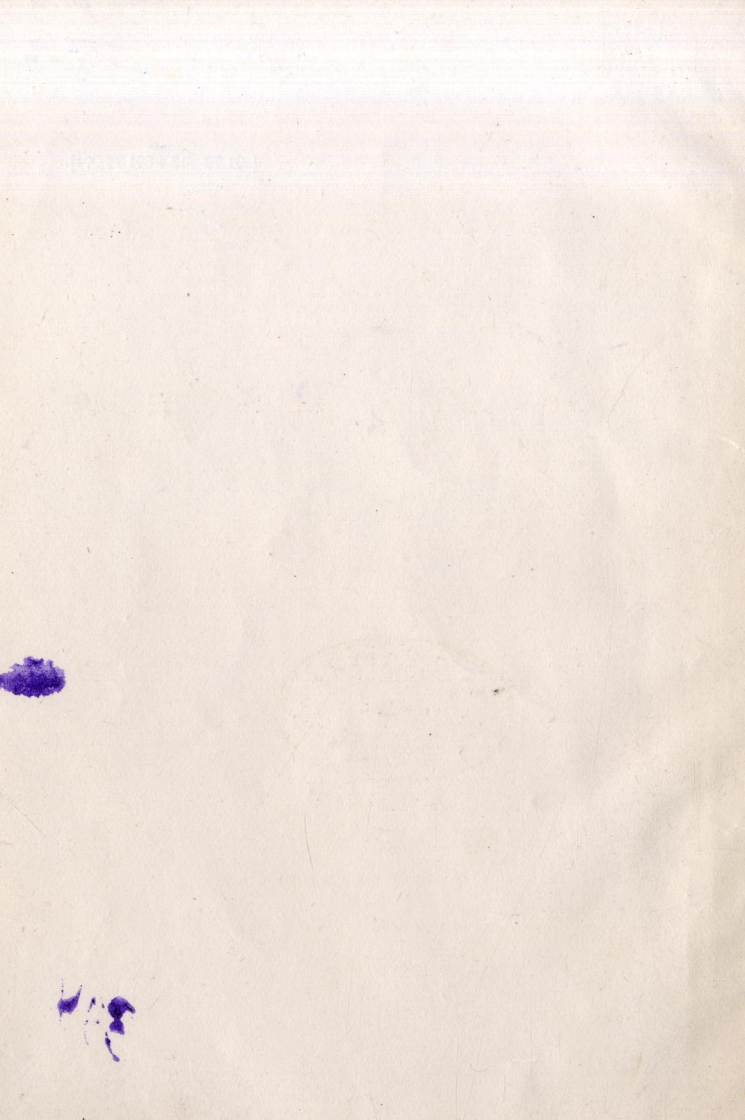
В. Шипилов Николай

Т-ва, №

[891.79—13 + 891.79.094].

ОБЪЕМЪ КАНА

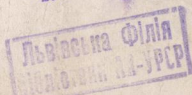
06
ІВ. ФРАНКО

СМЕРТЬ КАЇНА

Вступна стаття
П. ФИЛИПОВИЧА

С Л О В О
1924

2,50.

~~3911~~

ЛВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА
АН УРСР
№ 31824

Держтрест „Київ-Друк“
Друк. Ч. 2 Пушкин., 4.
Зам. Ч. 1292, тир. 3000.
Д. У. Д.—Київ, Ч. 2821.

I
C-501
1961

П. Филипович.

ГЕНЕЗА ФРАНКОВОЇ ЛЕГЕНДИ
„СМЕРТЬ КАЇНА“.

Франко разом із Шевченком і Лесею Українкою дав найвищі досягнення українського художнього слова, а проте величезна його спадщина і раніш і тепер мало відома нашому читачеві. За часів царату майже всі його збірки друкувалися тільки в Галичині і вже після революції, останніми роками, все частіш почали з'являтися у нас видання різних, переважно прозових, Франкових творів. Але зроблено ще мало: ціла низка видатних художніх і наукових річей потребує перевидання. Легенда „Смерть Каїна“, безумовно, належить до таких творів. Окреме видання її — тоненький зшиток (48 сторінок) малого формату, що вийшов року 1889-го у Львові (накладом автора), — у нас великий раритет (у Києві один примірник — у Всенародній Бібліотеці). Не легко розшукати в нас і друге видання збірки „З вершин і низин“ (Львів, 1893 р.), де передруковано цю віршовану легенду з де-якими незначними лексичними змінами (замість „но“ — „та“, замість „пріч“ — „геть“, зам. „дикар“ — „дикун“).

Потрібно перевидати її не тільки для того, щоб ознайомити широкого читача з видатним Франковим твором, — в зв'язку з столітнім ювілеєм колишнього „володаря дум“, Байрона, цікаво згадати й українську обробку сюжету, що ліг в основу одного з найславніших революційних творів світового письменства.

I.

1879 року у Львові в серії „Дрібна Бібліотека“ (вип. IV) вийшов „Каїн“ Байрона в перекладі Франка. Сторінки 69—71, як зазначено в бібліографічному покажчику Франкових творів, що зробив Павлик, займала замітка перекладача,—з нею нам, на жаль, не довелось ознайомитись, бо в Києві ніде зазначеної книжки не знайшлося. Можна гадати, що на трьох сторінках Франко міг дати тільки загальні відомості про „містерію“ та її автора.

Франко вже зазнав тоді Драгоманівського впливу, побував у в'язниці, обвинувачений в належності до таємного соціалістичного товариства, надрукував відому, ритмом „Марсельези“ написану, поезію „Товаришам з тюрми“, перекладав для тієї-ж „Дрібної Бібліотеки“ твори Гейне, Гекслі, Писарева, „Прометей“ і т. п., очевидно, і на Байроновому „Каїні“ спинився він не тільки тому, що хотів збільшити кількість українських перекладів із всесвітньої літератури, — обрав для перекладу твір, в якому яскраво відбилась революційна сміливість думки, така приваблива для Франка.)

Не захоплюючись Чайльд-Гарольдовим розчаруванням, модним у свій час в літературах західньо-європейських і російській, наш поет у творчості Байрона звертав увагу на инше.

Ви знать крихітку на байронізм хорі,
На Weltschmerz ¹⁾, як казати звик ваш друг.
І нерви в вас до зрушень надто скорі,
Роздразнена уява, бо весь круг
Мрій, мислей, бажань—все к одній змагає ціли:
Ятрити рани, що згоїтись ще не встигли,—

¹⁾ Світова скорбота.

говорить у незакінчених уривках Франкової поеми „Нове життя“ (1883-5 р.р.) Дорош Євгенієві. Останній дає відповідь на цей закид:

Байронізм! Weltschmerz! Знатъ були колись
Такі, що горем світовим страждали,
І риби мов об лід, весь вік товклись
О стіни, що їх волю й ум стісняли,
Що, хоч під молотом, не подались
На підлість, і хоч в путах піднімали
Грімкий протест, коли не ділом, то прокльоном,
Докором сміливим, погордою і—сконом.

Що це думки самого автора, свідчить пізніша Франкова передмова до Кулішевого перекладу „Чайльд-Гарольдової мандрівки“ (Львів, 1906 р.). У ній подибуємо такі думки: „Велике, справді революційне значіння Байронового життя і Байронової поезії було власне в тім, що в пору важкої реакції та занепаду духа по закінченні наполеонівських війн, він із нечуваною, елементарною силою виступає, як речник свободи особи, як бунтар против всього усталеного, усвяченого, шаблонового. Він кидає на вагу раз-по-разу свою репутацію, своє становище, свій домашній спокій, своє здоров'я, свій маєток і своє життя, вмирає вигнанцем і проклятим усею правовірною суспільністю, але рівночасно здобуває собі серця мільонів сучасних і по смерті вертає тріумфатором до рідного краю.

Те, против чого він боровся, це не якісь моментальні помилки одиниць або хиби характеру національного,—це основні, віковічні устої суспільного ладу, особливо того, що зложився в Англії. Не можна сказати, щоб Байронові виступи були всюди справедливі, щоб його боротьбі присвічував якийсь ясний і високий ідеал; навпаки, це була далеко більше боротьба його необузданого темпераменту та великопанської фантазії, ніж виробленого світогляду.

хоча це вменшує його значіння для потомних віків, то для сучасних це мало найбільшу вагу, бо додавало боротьбі гарячого, персонального характеру, виплодило цілу генерацію незадоволених скептиків і рівночасно ентузіастів, що відіграла дуже важну роль в розвою ідей і подій XIX віку“.

Не роблячи з Байрона кумира, зазначаючи певні класові обмеження його поезії, Франко в той-же час, як бачимо, надає їй дуже великого громадсько-революційного значіння. Переклав він, крім „Каїна“, ще „Новогрецьку пісню“ з реалістично-сатиричної поеми „Дон Жуан“ („Зоря“ —1885 р. № 21). В цій поемі не раз лунають заклики до здобуття політичної волі, до революції, і уривок, що переклав Франко, ганьбить „підлі, невільничі руки“ і має таке закінчення:

Країна рабів—не моя отчина!

Який-же звязок з Байроною „містерією“ має видрукований через десять років після перекладу „Каїна“ оригінальний твір Франка—„Смерть Каїна“?

Олексій Веселовський у своїй статті про байронізм у польській літературі, спинившись у кількох словах на українських перекладах з Байрона і зазначивши Франків переклад „Каїна“, занотовує і „самостійну обробку Байронівського мотиву „Смерть Каїна“¹⁾. Дійсно, це оригінальне, самостійне трактування мотиву; в ньому, як побачимо, елементи Байронівські переплітаються з іншими, запозиченими з різних джерел, але органічно з'єднаними в творі, що гармонує також з найхарактернішими ідеями і настроями Франка.

Сюжетну схему для своєї „містерії“ Байрон узяв з біблійного оповідання про Каїна та Авеля, але воно дало

1) Алексей Веселовский. Этюды и характеристики, т. I. 4-е видання. Москва, 1917, ст. 499.

тільки примітивну канву для складного і тонкого узору філософічних думок. Не розвиток сценічної дії зацікавить читача в Байроновому творі—перед ним повстануть так звані „вічні запитання“ про добро і зло, про смерть, про страждання людства на шляху історії, про обмежені можливості пізнання і т. п.

Над цими запитаннями Байрон спинявся і в інших творах,—в „Каїні“ песимістичні думки поета, його „світова скорбота“ досягли найвищого ступеня і одночасно поєдналися з мотивами протесту і богоборства. Каїн хоче знати все, діяти абсолютної істини, хоче, щоб на землі панувала цілковита правда. Він не визнає над собою ніякої вищої влади, бога вважає за тирана. Упевнившись (після польоту з Люципером) в тому, що людство роковане на вічне страждання і добровільно кориться, навіть приносить офіру, Каїн у запалі гніву і протесту вбиває свого слабодухого брата—Авеля¹⁾. Отямившись, бачить непоправне. Він, що тільки й думав про горду перемогу знання, про жорстоку несправедливість смерті, сам заподіяв її одному з найближчих собі людей.

Горе і каяття охоплюють Каїна. Мандрівником безпритульним присуджено йому з цього часу блукати.

Убивши брата, Каїн багато літ
Блукав по світі...

—починає свою поему Франко, ніби продовжуючи не-
докінчену історію життя Байронового героя, точніше ска-
зати, подружжя, бо поруч з Каїном виступає у Франковій
легенді і жінка Каїна — теж Байронів персонаж. Дійсно,

¹⁾ Антитезу „нащадків Каїна“— революціонерів і „на-
щадків Авеля“ — ситих покірних рабів, дав пізніше Бод-
лер,—див. мій переклад його поезії в „Шляхах Мистецтва“
(ч. 2) і в декламаторії „Слово“.

„Смерть Каїна“ до де-якої міри продовження чи закінчення „Каїна“, тому що постаті в легенді хоч обмальовано не так детально як у Байрона, але загалом вони нагадують героїв „містерії“.

Каїн не просто вбивця, заздрісний людозненависник— він, як і Байронів герой, мучиться докорами сумління:

Ненависні були йому всі люди,
Бо в кожному лицю людському бачив
Кроваве сине Авеля лице.

Він також не може помиритись із горем і скорботою людства, ненавидить „рай“— „жерело безбережного горя, що так пристало до людського роду“, проклинає його „во ім'я всіх мук людських, усеї туги, усіх безцільних змагань“, „кляв бога і себе“.

Инколи

Він намагавсь молитись, але з уст
Його гордії, богохульні речі
Лились.

Надходить втома і Каїн відчуває себе „безсильним, нічемним червом“. Це все характерні риси Байронового героя.

Коли Люципер, що ніби втілює віру XVIII-го століття у всемогутність розуму, говорить, що знання і любов не можна з'єднати, що людина мусить обрати щось одне, устами Каїна Байрон алегорично висловив думку, що „треба було разом зірвати плоди з обох райських дерев— з дерева пізнання добра і зла і з дерева життя, або зовсім не зривати“. Ця антитеза лягла і в основу Франкової легенди—

Хто-ж роздер на двоє
Життя й знання і ворогів залятих
Із них зробив.

У Байрона любов символізує жінка Каїна—Ада. Вона і радить Каїнові схилитись у бік любови, коли Люципер висловив перед подружжям зазначене „або-або“. Слідом за Байроном, вводячи в поему цю постать, Франко хоч і коротко, але однаковими рисами обмалював її—м'яжку, повну саможертви і ніжності.

Цей шлях любови і саможертви з'явився в легенді і перед Каїном після внутрішнього перелому.

Поруч з подібностями, помітимо і різницю в творах, що розглядаємо.

Байрона цікавлять питання переважно філософічного—гносеологічного—характеру. Трагедія пізнання і трагедія щастя—це в „Каїні“ проблеми не так соціальні, як індивідуальні й космічні.

Влучно сказав про Байронового Каїна проф. М. Розанов: „Це обобличене людство в його вічно подвійній боротьбі: за спізнання абсолютної істини, захищеної від його обмежених здібностей, і за абсолютне щастя, не відповідне до його фізичної тлінності“¹⁾.

Коли згодитись з думкою дослідників, що Люципер висловлює у своїх промовах де-які процеси, що відбуваються в душі самого Каїна, Люципер, що „не бажає бути нічим іншим, як самим собою“ і прославляє розум („умій терпіти і мислити незалежно“),—то ясно, що всього цього у Франка ми не знайдемо.

Трагізм Франкового Каїна—в одірваності від людей, у відсутності соціальної гармонії. Українського поета цікавить перш за все соціальна проблема—проблема щастя людського колективу; пізнання, наука—для нього, головним чином—засіб.

¹⁾ Проф. М. Н. Розанов. Очерк истории английской литературы XIX века, ч. I. Эпоха Байрона. Государственное Издательство. Москва. 1922, ст. 194-195.

Тому „Каїн“ був тільки до де-якої міри джерелом для Франка. Взявши в Байрона такі „одправні пункти“, як образи Каїна і Ади і думку про трагічне роздвоєння пізнання і любови, життя, Франко дає своє трактування, користуючись для цього й іншими джерелами.

II.

Сюжетну схему про „смерть Каїна“ він узяв із популярного апокрифічного мотиву про Лемеха. Сліпий дід Лемех, один з нащадків Каїна, виходить у поле на мисливство з своїм поводирем, хлопчиком-чабаном. Останньому здалося, що в траві щось ворухиться, і він каже Лемехові, щоб той пустив стрілу. Коли виявляється, що убито не звіря, а Каїна, Лемех з одчаю і жаху так міцно стис руки, що задавив поводиря, якого схопив не бачучи. Це все так його схвилювало, що повернувшись додому до своїх жінок, він говорить те закляття про семиразову і семидесятиразову помсту, яке знаходиться і в Біблії (на підставі його, мабуть, і склався апокриф) і яке зустрічаємо у Франковій легенді. Апокриф про Лемеха вміщено у виданих Франком „Пам'ятках Українсько-Руської мови і літератури“, т. I. Апокрифи старозавітні, зібрані з рукописів українсько-руських (Львів, 1895 р.), але знав Франко цей апокриф, безперечно, значно раніш. Апокрифами він давно цікавився, бачив у них і в інших пам'ятках ту стару літературу, від якої чимало запозичала і устна народня творчість і навіть нове українське письменство (напр. Руданський). Року 1886-го в „Зорі“ (ч. 9) надрукував Франко замітку про Дрогобицький збірник рукописних апокрифічних оповідань; у цій замітці він посилається, між іншим, на відомі праці про апокрифи Порфїр'єва і Тихонравова. В цих працях зустрінемо і легенду про Лемеха.

Париж. Notre-Dame.

Хімера.

China
1996

1996

В 1889 р. (коли вийшла поема „Смерть Каїна“) Франко особливо цікавився апокрифами,—це видно з його листування з М. Драгомановим. В листі від 13/25 листопада 1888 р. Драгоманов дає поради Франкові що-до наукової літератури про апокрифи, особливо підкреслюючи де-які праці західньо-європейських учених (А. Мауру та инш.)¹⁾.

Додамо, що того-ж 1889 року, 9 вересня, Франко написав тридцять сьомий „тюремний сонет“, в якому епізодично згадується Каїн,—очевидно, цей образ тоді міцно увійшов в уяву поета.

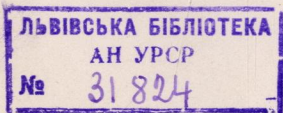
Варто також спинитись на символістичних образах дивовижних звірів—Сфінкса і Хімери, що знаходяться—у Франковій поемі—під деревом спізнання добра і зла і під деревом життя. Це образи тих спокус, що на думку поета тільки перешкоджають людству знайти щастя і об'єднатись в одне гармонійне ціле: з одного боку, „загадка буття“, всі ті „вічні запитання“ метафізичного характеру, на які не може бути наукової відповіді, з другого—мрійні примари, ілюзії, пристрасті, пиха, все те штучне і хоробливо-мінливе, що, маючи видимість життя, лише отруєє його.

Самий нахил до символізації, навіть трохи алегоричного характеру, міг з'явитись у Франка під різними впливами. Гадаємо, що особливе значіння мав вплив Данте. Ним захоплювався Франко ще в гімназії (див. автобіографічне оповідання „Борис Граб“), про Данте він не раз згадує і в віршах 1889 року²⁾, йому присвячена пізніше

1) М. Драгоманов. Листи до Ів. Франка і инших. 1887-1895. Львів. 1908 р. 165 ст. та инші.

2) В першому „тюремному сонеті“ (19 вересня 1889 р.):
Lasciate ogni speranza—мовив Данте.

В останньому з „Вільних сонетів“ (24 вересня 1889 р.):
Колись в сонетах Данте і Петрарка,
Шекспір і Спенсер красоту співали,

394

відома розвідка „Середні віки і їх поет“ (Літ. Наук. Вістник, 1907 р. і окремо). В „Божественній комедії“ взагалі багато символів і алегорій, а в другій її частині зустрінемо навіть образ що до будови аналогічний Франковому: під деревом спізнання добра і зла знаходиться колісниця (алегорія церкви), яку шматують—птиця Юпитера (орел імперії), лисиця (Єресь) та інші звірі, досить дивовижні („сім смертних гріхів“). Франко, людина XIX віку, звичайно ідеологічно відійшов від трактовки Данте („пізнання добра і зла“ дає не релігія, а наука, на перешкоді—„сфінкс“...), але поетичним прийомом скористався, вмістивши під райськими деревами Сфінкса і Хімеру. Сфінкс і Хімера сами собою, давні образи мистецтва—і різьбярного (напр. відомі хімери Парижського собору Notre Dame), і малярського, і словесного.

Як приклад протиставлення цих образів, використаних для символізації двох основних внутрішніх нахилів людини можна навести відомий твір Г. Флобера „La tentation de saint Antoine“ („Спокуса св. Антонія“), наприкінці якого (в виданні 1882 року—стор. 276-282) йде розмова між Сфінксом і Хімерою – двома споконвічними ворогами.

Флоберів твір вийшов 1872 року і ледве чи можливо, щоб Франко, що так цікавився всесвітньою літературою, не прочитав його до 1889 року (рік виходу і, мабуть, і написання „Смерти Каїна“). У всякому разі у Золя, яким так захоплювався Франко у 80-х роках і пізніше, про якого не раз писав, під впливом натуралізму перебуваючи, — у відомій праці „Романісти-натуралісти“ (1881 р.) Франко міг знайти надзвичайно високу оцінку взагалі Флоберової

В форму майстерну, мов різьблена чарка,
Свою любов мов шум-вино вливали.

(„З вершин і низин“ II-е вид.
Львів. 1893. 159-160 стор.).

творчості, з'окрема „Спокуси св. Антонія“—„самого чудного і блискучого з його творів“, на думку Золя. Переказуючи зміст твору, поруч з іншими найкращими його місцями, Золя особливо вихваляв сцену суперечок між Сфінксом і Хімерою—двома потворами, „що захоплюють і хвилюють людину що-хвилиною — похмурою загадкою, прикутою до землі, і крилатою фантазією, що поривається у простори зоряного неба“.

Але Хімера Флоберова—не тільки образ „чистої фантазії“. Вона говорить про себе: „Я розгортаю перед людьми блискучі перспективи з надхмарними палацами і далекі розкоші (*des félicités lointaines*). Я зливаю їм на душу вічні безумства, перспективи щастя, плани на майбутнє, мрії про славу і непевні присяги і добродійні вироки“... „Я шукаю нових пахощів, більших квіток, незнаних насолод. Коли я помічаю де-небудь людину, що дає розумові відпочинок в мудрості, я падаю зверху і задавлюю його“.

І для нашого поета—Сфінкс і Хімера — спокуси:—він не приймає їх, хоч і визнає їх чародійну владу над людством.

III.

„Смерть Каїна“—річ складна. В ній ми зустріли різні літературні мотиви і образи, і в той-же час не можна сказати, що це твір не цільний, штучно з „шматків“ зроблений. Він гармоніє з іншими творами поета, в ньому відчувається єдність задуму, упевненість творчої волі. Критики, що спинялись на „Смерті Каїна“, бачили її органічність. Правда, мало хто до цього часу писав про цей твір, один з найкращих у Франковій спадщині.

Д-р Смаль-Стоцький звертає увагу „на чудові поеми, що мають просто світове значіння, бо займаються питан-

ням вселюдським“, і коротко розглядав у своїй ювілейній статті „чотири великих поеми: „Іван Вишенський“, „Смерть Каїна“, „Похорон“, „Моїсей“, що становлять одну цілість, один цикл“¹⁾).

На думку Смаль-Стоцького, в „Смерті Каїна“ Франко, „проаналізувавши чисто філософським способом питання, чи в знанню шукати раю, щастя, супокою, доходить до висновку, що знання найперші дари—кров, рани, смерть, що отже не плоди знання, а плоди дерева життя дають людям ту силу, що смерть їм не страшна“.

„Чуття, великая любов—ось жерело життя“.

Раніш ту-ж думку висловив ак. С. Єфремов: „Любов до живої конкретної людини—це в світогляді Франковім зміст усього життя людського“. Один із прикладів — легенда „Смерть Каїна“. Переказавши її зміст, підкресливши рядок „чуття, великая любовь ось жерело життя“ і процитувавши також останній уступ поеми, де обмальовано, як Каїн життям заплатив за свою віднайдену любов до людей, але навіть по смерті—

Він лежав, немов дитя
Вколисане до сну, простягши руки,
З лицем спокійним, ясним, на котрому,
Здавалось, і по смерті тіла ще
Несказана утіха і любов—

С. Єфремов говорить: „Думаю, що навіть у всьому світовому письменстві не багато можна знайти творів, перейнятих такою великою і величною ідеєю, з таким грандіозним образом любови“...²⁾

¹⁾ Д-р Стефан Смаль-Стоцький. Характеристика літературної діяльності Івана Франка. Ювілейний виклад, Львів. 1913. 11-12 стор.

²⁾ С. Єфремов. Співець боротьби і контрастів. К. 1913, 156 стор. (Спочатку в „К. Ст.“ 1903, XII).

Дійсно, „Смерть Каїна“, розвиваючи мотив, що проходить через усю творчість Франкову—„життя-борня“, розвиває і другий мотив, що дуже часто зустрічається в різних творах його, що одного разу був так сформульований:

Одно лиш нам
Лишилось—те, чого ніяка сила
Ніяка нам пригода взять не може—
Се чиста розкіш братньої любови.

Не даром в молоді роки чув Франко від батька легенду з такою основною думкою: „найбільший дар—любов до людей“,—легенду, пізніше переказану поетом в автобіографічному оповіданні „У кузні“ (1902 р.)

Франко говорив, що поезія повинна бути моральною. Зазнав він на початку літературної діяльності і в другій половині її романтичного впливу ¹⁾. Мотив переваги чуття над розумом, любови над знанням—це ж характерний романтичний мотив. Коли Франко говорить, що зріст знань, опанування природи, поступ техніки і різні хімери (хочби хімери мистецтва) фактично не збільшили щастя людства, а приносили перш за все війну, кров, смерть, то може він не тільки ясно бачив той процес, що такого яскравого виявлення досягнув у добу імперіялістичної світової війни і після її закінчення в буржуазних державах,—але й пригадував, як колись батько європейського романтизму Руссо на тему Діжонської Академії, чи сприяло відродження наук і мистецтв моральному розвитку суспільства, відповів різкою критикою здобутків цивілізації: науки і мистецтва все удосконалюються, а люди стають усе гіршими.

¹⁾ На романтизмі Франка спинявся Євшан в „Літ. Наук. Вістнику“ (1913. № 9) і „Укр. Хаті“ (1910. № 7).

Може, закликаючи людей не питати порад у алегоричного звіря, що сидить під деревом знання (Сфінкс):

Бідні, бідні люди!
Чого до того дерева претесь?
Чого від того звіря ви ждете?
Погляньте в власне серце, а воно вам
Розкаже більше, ніж всі звірі можуть!
Чуття, любов! Так ми-ж їх маєм в собі!
Могучий зарід їх у кождім серці
Живе...—

перифразовував Франко — свідомо чи несвідомо — славнозвісне місце з Міцкевичової балади „*Romantyczność*“ (а Міцкевича він добре знав), в якому польський поет сперечається з „мудраком в окулярах“:

Martwe znasz prawdy, nieznane dla ludu,
Widzisz świat w proszku, w każddej gwiazd iskerce;
Nie znasz prawd żywych, nie obaczysz cudu!
Miej serce i patrzaj w serce! ¹⁾

Ці всі паралелі треба мати на увазі, але треба також підкреслити, що Франко зовсім не зневажає знання на зразок де-яких романтиків,—він тільки проти того використання знання, що веде до руйнації життя, до жорстоких війн і т. п.

Люди вивчилися робити стріли, ножі, але економічна необхідність довела до цього:

Хіба стрілець бажає смерти звіря?
Він хоче жить, йому потрібно м'яса!
Він хоче жить і мусить боронитись,
Щоб звір його не зів! А той, що лук

¹⁾ „Ти знаєш мертві правди, чужі для люду, бачиш світ в порошинці, в кожній зоряній іскрі, але не знаєш правд живих, не побачиш чуда! Май серце і дивись в серце!“

І стріли видумав, чи смерти він
Бажав чиєї? Ні, бажав лиш жити,
Придумував підмогу для життя!
Значить—знання, то не бажання смерти,
Не враг життя! Воно—веде к життю!
Вбезпечує життя! От в чім вся річ!
Як та стріла, що забиває птицю,
Сама—не птиця! Як той ніж, що ріже,
Сам не убийця! Так значить—знання
Не винно тут! Воно ні зле, ні добре.
Воно стаєся добрим або злим
Тоді, коли на зле чи добре вжите.
А хто-ж його вживає? Хто його
В руці держить, як той стрілець стрілу?
Хто той стрілець?

У легенді відповіді на це не дано. Поет говорить, що не звичний до думки старечий розум Каїнів не міг знайти відповіді. Але в „Бориславських оповіданнях“ та в інших творах Франко дає ясну відповідь, — у творах, де змалював той суспільний устрій, що поділив людство на дві класи—експлоататорів-хижаків і експлоатованих пригноблених робітників...

І в тому-ж збірникові „З вершин і низин“, що містить „Смерть Каїна“, поет так звертається до розуму, до знання:

Ти розуме-бистроуме,
Порви пута віковії,
Що скували думку людську!
Двигни з пільми люд робучий...

Але, шануючи науку і мистецтво („життя коротке, та безмежна штука“...), Франко не робив з них ідолів, не приймав метафізики, „наркотиками не шинкував“. Про це свідчить „Смерть Каїна“. Про це писав він і пізніше в

збірнику „Із днів журби“ (1900), звертаючись до „мами-природи“.

Ах мамо, мамо!
Довгі століття,
Тисячоліття ти водила нас за ніс,
Манила у безмежній пустині
Фантамами безсмертя
І перспективами метафізичних
Радощів раю.
Ти заставляла нас за ті фанти
Пролити море крові й сліз.
За них горіли стоси,
Скрипіли колеса тортур,
Розпечені кліщі живе рвали м'ясо
І мільйони, мільйони серць
Безмежна шарпала розпука.
І що-ж, в кінці догупалися ми,
Що ті фанти є собі фанти,
Не варті мук і крові і страждання,
Що се є наші власні твори.

Треба „створити рай такий як слід“, „рай“ в нутрі
„архитвору“ людини:

Гармонію чуття і волі,
Думок і дум, бажання і знання.

В легенді „Смерть Каїна“ цю думку висловив Франко в яскравій образній формі. Що до образів, особливо в описах природи, то на них легенда взагалі дуже багата і наближається в цьому відношенні до таких глибоких і високохудожніх творів Франкових, як „Моїсей“.

1924. VI 18.

СМЕРТЬ КАІНА

ЛЕГЕНДА

Убивши брата, Каїн много літ
Блукав по світі. Мов бичі кроваві
Його гонило щось із краю в край.
І був весь світ ненависний йому,
Ненависна земля і море й ранній
Пожар небес і тихозора ніч.
Ненависні були йому всі люди:
Бо в кожному лицю людському бачив
Кроваве, сине Авеля лице—
То в передсмертних судрогах, то знов
З застилим виразом страшного болю,
Докору й передсмертної тривоги.
Ненависна була йому і та,
Котру колись любив він більш вітця
І матери і більш всього на світі—
Його сестра і жінка враз, нелюба
За те, що їй ім'я було—людина,
Що Авелеві були в неї очі
І голос Авелів і серце щире,—
За те, що так його любила вірно,

Що хоч сама невинна й чиста серцем,
Не вагувалася для нього все
Покинути, з проклятим поділити
Його прокляту долю.

Наче тінь

Вона ходила з ним. Із уст її
Ніколи Каїн не почув докору,
Хоч вид її і голос і любов
Були йому найтяжчим, ненастанним
Докором. Інколи, як лютий біль
Осильював його, він мов безумний
Гнав геть її від себе—і послушна
Вона щезала, тихим, скорбним гостем
Являлась між людей, дітей, унуків—
Та не надовго. Як прийшла таємно,
Так і щезала і в пустиню йшла,
Чуттям угадуючи ті стежки,
Куди блукав її нещасний брат.
Була мов нитка срібна, що в'язала
Самотного, запеклого з життям
Людей. Теплом, що жеврілось в її
Жіночій серці, силувалась гріти
Убийці душу.

Та дарма! Мов риба,
Що б'єсь об остру кригу, аж сама
В ній зціпеніє, так вона весь вік
З сил вибивалась, мов лучина та
Горіла й власним нищилась огнем.

Раз в темних пралісах вони в скалистій
Печері ночували. Втомлена,
Вона заснула, голову поклавши
На камінь. Каїн розложив огонь
І сів побіля нього, в полум'я
Втопивши очі. Фантастичні сцени
І явища раз-по-раз виринали
З огнистих язиків, і ловлячи
Іх поглядом немов здрімався Каїн—
Сну тихого, правдивого давно,
Давно не знали вже його повіки!
А як настало рано, Каїн дармо
Чекав, коли вона з постели встане,
У дикій тикві принесе води,
Плодів нарве, коріння назбирає
І меду на снідання. Сонце вже
Підхопилось високо, зазирнуло
Промінням скісним у нутро печери,—
Тоді до неї наблизився Каїн,
І зараз-же пізнав, що сталося з нею.
Ах, раз лишень в життя він бачив смерть,
Та той один раз вистарчив по вік,
Щоб розпізнати смерть у всякім виді.
А тут вона явилась так невинна,
Та сумирна, та радісна! Лице
Недавно ще поморщене грижею
І втомою, тепер мов просіяло,
Відмолодніло. Та сама любов,

Що за життя, й тепер на нім світилась,—
Та щезла туга і тривожні думи,
Немов все те, к чому душа її
Неслась і рвалась за життя—було
Осягнене тепер.

Вид смерти разом
Немов підтяв його всю волю й силу,
Ні болю він не чув, ні жалю в серці,
А лиш безсилля, повне отупіння.
Він сів над трупом і весь день, всю ніч
Сидів недвижно. А на другий день
Він знявсь, сухого листя наносив
В печеру, трупа вкривши ним зовсім,
Потім з гори каміння навалив
І мучився весь день, кровавив руки,
Аж завалив, забив ним вхід печери.
Відтак омив кроваві руки в річці—
Так як тоді, по смерті брата!—й звільна,
Не оглядаючись, не відітхнувши
Пішов в пустиню.

Де? куди? по що?
Про се давно не думав він. Що й думать?
Куди-б не йшов він, де-б не завернув,
Усюди сум однакий, самота
Однака і однаке горе люте!

Минувся ліс. Хрустить пісок пустині
Під поступом важким. Там шакаль вие

В розсіліні, орел у небі крикне,
Сверщок самотний між піском цвіркоче,
А там тиша довкола, мов в могилі.
Не раз серед тиші тієї раптом
Туман піску мов велетень здійметься
Сивавим стовпом аж під саме небо,
І крутячись по ровені пройдець
Мов цар—і враз простреся знов на землю,
Мов привид щезне.

Сонця віз огнистий

Хилився вже додолу. Без хмаринки
Все небо жевріло, немов казан,
В котрий води забув налить хазяїн.
А в тім ген-ген, на сукрайку самім,
Де неба звід з пустинею зливався,
Обоє пурпуром ярким облиті
Під захід сонця,—видвиглося щось
Високе, рівне, мов хрусталь блискуче.
Чи то ріка, що ледом вся замерзла,
Могучою рукою сторщом там
Поставлена поперек краєвиду?
Чи може то гра світла, жарт пустині,
Що фантастичним видом вдаль манить?
Похиле сонце золотом ярким
Обсипало горішній край стіни,
Ії зубчасті виступи і башти,
Що мов ігли тонуть в лазурі неба.
А вниз, мов пурпуровий водопад,

Спадав вечірній сутінок і звільна
Тонув у темряві, що низ встеляла.
І був цей вид для мандрівця німого
Мов грім небесний і мов трус землі:
Він став мов вкопаний, поблід мов труп,
І очі мов два яструби шпаркії
Послав туди, в далеку даль горючу.
Ох, вид цей добре знаний був йому!
Не раз на яві та у снах важких
Йому являвся! Каїн затремтів
І острій біль прошиб його нутро,
Ненависть дика блиснула в очах,
А на устах безкровних, що зціпились,
Замерло недошептане прокляття.

„То рай! Гніздо утраченого щастя,
Що наче сон майнуло і пропало!
То жерело безбережного горя,
Що так пристало до людського роду,
Мов власна шкура пристає до тіла,
Що поки жив, не вирвешся із неї!
Проклятий будь, ти привиде зрадливий,
Що лиш ятриш мої пекучі рани,
А не даєш ні полекші, ні смерті!
Проклятий будь і ти і хвиля та
Коли тебе насаджено, коли
Мій батько перший раз тебе побачив!
В ім'я всіх мук людських, усеї туги,
Усіх безцільних змагань будь проклятий!“

Зціпивши зуби, відвернувся Каїн,
Щоб геть іти,—та враз якийсь глибокий,
Безмірний сум обняв його: почув
Себе таким слабим, самим на світі,
Таким нещасним, як іще ніколи.
Схиливши голову, закрив лице
Руками, і стояв отак на місці,
Кровавим світлом вечера облитий,
А тінь його довжезна потяглась
Ген-ген степом і в сумерку тонула.
І забажалося йому ще раз
Поглянути на захід. Мимоволі
Полинув взір його туди, все тіло
Туди звернулось. Та завзята воля
Ще раз перемогла той порив, руки
Закрили очі, та по хвилі знов
Безсильні впали.

Мов слабий в гарячці
Якусь безумну відчуває розкіш
У власних ранах ритись, так і Каїн
Не міг від того виду відірватись,
Що все нутро його бентежив, в серці
Клубами піднімав кипучу злість,
Розпуку й жаль. Здавалося йому,
Що пів-душі в нім гнівно рветься пріч,
А пів без пам'яті, мов нетля в жар,
Летить туди, до брам хрустальних раю.
Аж ось потало сонце і нараз

Немов собака спущена з припону,
Наскочила на землю п'ятьма чорна,
І вид чудовий щез в далекій далі.
В знесиллі Каїн на пісок упав,
Щоб ніч пробути. Дикий звір пустині
Його не страшив: божее клеймо,
Наложене на нього, гнало геть
Від нього всяку твар, усяку смерть,
Та гнало геть і сон, і супокій.
Всю ніч мов риба в сіті на піску
Холодному він кидався і бився.
А як на сході сонце запалало
І озирнуло степ—в піску найшло
Глибокий ви долинок, де спав Каїн.

А він уже віддавна був в дорозі—
Ішов на захід. Щось тягло його
Туди, хоч учорашній вид чудовий
Скривала сива мла, що залягла
Густою лавою пів-видокруга.
Чого йому туди? Він сам не знав.
Нічого там не ждав, не надіявся,
А все-ж ішов. Так журавель, почувши,
Що ген за морем, в північній країні
Весна зблизилась,—розпускає крила
І, пісню дзвонячи, летить туди,
За сотні миль, не дбаючи на бурі,
На морські вали й хитрощі стрільців.

Весь день у млі бродив він, наче в морі.
Аж вечером розвіялась вона,
І на хвилину заходяче сонце
Вказало знов вчорашній вид чудовий:
Хрустальні стіни, золотії башти,—
Та так далеко в фантастичній далі,
Що, бачилось, до неба вдвое ближче.

Та що йому та даль? Хоч крок людський
І як дрібний, він перемірить ним
Весь круг землі, дійде й до краю світа,
Коли мета яка там є йому.
Від смерти брата стільки, стільки літ
Блукав він без мети, ганявсь мов звір
Сполоханий, щоб сам перед собою
Сховатись—аж ось перший раз мета
Йому заблисла! Дух його стомлений
На ній спочити може! Хай і так,
Що се спочивок на тернах, на грані,
Та все-ж спочивок, віддих, забуття!
І перебувши ніч в пустині, знов
В дорогу рушив. День за днем ішов він,
А вид чудовий райських стін усе
Йому являвся хоч на хвилю-другу,
Дразнив його спокійним своїм блиском
Та разом і манив до себе; щось
Було немов обіцянка таємна
В тім блиску золото-рожевім.

Скупо

Пустиня-мачуха його кормила
Корінням, медом диких пчіл, поїла
Соленою та затхлою водою.
Та він привик до цього. Часто ріки,
Широкі багна, соляні озера
Перебігали шлях його. Безстрашно
Ішов він в воду, з хвилями боровся,
Вітрам, дощам і громам опирався.
Природа мучити його могла,
Як мачуха нелюблену дитину,—
Та смерть його боялась.

Инколи

Його якась невиразима туга
Проймала, то знов злість, ненависть люта
Під горло підступала, серце тисла
Немов кліщами. Він грозив на захід,
Кляв бога і себе. Та швидко напад
Минав, він чув себе опять безсильним,
Нікчемним червом, і в знесиллі падав
Серед пустині і лежав мов труп.
І почала його проймаєть нетямна,
Страшна тривога на ту саму думку,
Що може не дійти він до мети.
Тоді зривавсь, і мов хто гнав за ним,
Заперши дух, спішив, і біг, і гнав,
Глибоко грузнучи в піску пустині,

По будяках ранив до крови ноги,
І все на захід прямував.

Як довго
Спішив отак—хто знає. Бачилось
Йому, що може й сотні літ. Усе
Минувше, мов потоплена країна,
Помалу западало в забуття;
Остались тільки, як далеко взад
Міг пам'яттю сягнути, спомини
Оцеї дивної мандрівки.

Врешті
Дійшов до цілі. Вечір був бурливий
І сонце вже за хмари закотилось,
Коли продроглий, хорий і нещасний
Під райською стіною станув Каїн.
Весь низ її вже в пільмі потонув.
Далеко десь, неначе під землею,
Грім гуркотав, і вітер за стіною
Стогнав і плакав. Чи та ніч бурлива,
Чи втома се вчинила, що в тій хвилі
Якимсь немов спокійним чувся Каїн,
І перший раз по смерті брата він,
Як те дитя до мами, притулившись
До зимної стіни, заснув цю ніч.

Та супокою і тут він не найшов,
І сни страшні всю ніч його томили.
Він кидавсь і кричав і криком своїм

Глушив могуче вітру завивання.
А рано вставши був немов розбитий,
Ще більш нещасним чув себе, ніж досі.
Холодний ранок був, все небо скрізь
Засунулося хмарами й лило
Дощу потоки. Наче сіре море
Тяглась пустиня в безконечну даль,
Понура, в своїй величі грізна.
А обіч, доки видко, одностайна
Стіна, гладка мов лід і височенна,
Здається, аж до неба—ні проходу,
Ні брами, ні наріжниць,—рівно-рівно
Біжить вона, мов світ увесь на двоє
На віки вічні перерізати хоче.
А на межі двох велетнів таких—
Пустині і стіни—він, Каїн, сам,
Слабий, дрібненький, як ота комашка!
Та ні, комашка ще щаслива! В неї
Є крила, їй піднятися можна вгору
На верх стіни, заглянути у рай,
В ту первісну, щасливу вітчину!
Комашці підлії можна! А йому,
Царю всіх творів, дідичеві раю,
Йому не можна!

І в німії розпуці
Він головою бив о ту стіну,
Бив кулаками, гриз зубами, поки
Знесилений не впав неначе труп.

Три дні отак він бився. Крик його,
Мов звіря раненого рев, тривожив
Мертву тишу пустині. Инколи
Він намагавсь молитись, але з уст
Його гордії, богохульні речі
Лились. Затвердле довгим бодем серце
Лиш шарпалось, коритись не могло.

А далі втихомиривсь і сказав:
„Нехай і так! Проклятий я, це знаю!
Кров брата на моїх руках. Я стратив
Дідицтво раю. Хай і так! Не місце
Мені в йому. Та за весь біль безмірний,
За всі ті муки без кінця, що зніс я
Й зносити буду, доки тільки буду—
Одного лиш бажаю я, о боже!
Дозволь лиш раз іще, лиш на хвилину,
Хоч з-далека заглянути у рай!
Хоч оком скинути на це дідицтво,
Котре на віки вічні я утратив!
Лиш раз поглянути! Лиш миг потіхи!
А там нехай ідуть всі муки й карі,
Які судилися мені!“

От так

Простягши к небу руки він молився.
Та з неба відповіді не було.
Лиш сонце сипало промінням ясним,

І каня десь в лазурі проквиляла,
Та шакаль вив в пустині.

„Ні, дарма!—

Промовив Каїн,—голос мій проклятий
До бога не доходить. Сам я винен,
Що небо не відповіда мені!

Колись було инакше, та—пропало!
Нехай і так. Та ось що я зроблю!
Є прецінь вихід десь у тій стіні,
Куди прогнав бог батька мого з раю.

Там, кажуть, ангел з огняним мечем
Стоїть на варті. Що-ж, нехай стоїть!

Нехай уб'є мене, мені байдуже.

Не вб'є, то впаду перед ним на землю,

І доти в поросі немов червяк

Там витись буду і молитись буду,

Кричати буду і ридати буду,

Аж доки просьби не сповнить моєї“.

І сквапно, нетерпливо рушив в путь

Поуз стіни. Він думав: вхід десь близько.

Та день минув, і чорна ніч минула,

Ще день, ще ніч, і ще, і ще, і ще,—

Стіна тяглась мов в безконечну даль

І з півдня сонце крила перед ним,

А входу як не видно, так не видно.

Та Каїн вже не піддавався розпуці,

Не кляв, не рвався. Чув він, як зневір'я,

Мов та гіена, здалека кружило
Вкруг нього й дух морозило в йому.
Та він усеї сили добував
І гнав цю темну змору геть від себе,
І йшов, і йшов.

Аж разом—вид новий:

Серед пустині височенна, остра
Гора. Облитий світлом сонця шпиль
Купається в небесному блакиті
І шоломом іскриться ледяним,
Аж сліпить очі. Нижче голі скали
Пошарпані стирчать, неначе зуби
Грізного звіря, що пожерти хоче
На небі сонце. Нижче полонини
Сіро-зелені, а ще нижче ліс—
Могучий, дикий бір тоне в тумані.

Спинився Каїн. Рій нових думок
Сей вид в душі його збудив.

„Мабуть—

Подумав він,—не годен я дійти
До райських брам і око в око стати
Супроти ангела, з ним говорить!
Мабуть для мене замурована
Ця брама. Добре! Я просить не буду,
А сам візьму цю ласку. Ось гора,
Вершком своїм запевно таки вища,
Ніж ця стіна. Піду на той вершок,

І відтам рай побачу, заспокою
Тоту жадобу, що в душі кипить!“

І не роздумуючи довго, рушив
В нову дорогу. Весь той труд, що досі
Зазнав він, був нічим супроти цієї
Мандрівки. Бачилось, що та гора
Зібрала всі завади й перешкоди,
Щоб зупинить його: потоки бистрі,
Ліси непроходимі, темні звори,
Яри бездонні і холодні мряки.
Лиш звільна, важко дишучи, увесь
Облитий потом, пробирався Каїн
Все вище в-гору. Чим палкіше рвались
Його бажання вверх, тим тяжчою
Була його дорога, немічнішим
Все тіло, більший сум лягав на душу.

В півсмерку бродив він день за днем;
Відвічний ліс шумів над ним тужливо,
Або стогнав і плакав і ревів,
Вітрами битий. Лиш чуттям одним
Кермуючись, блудив по ньому Каїн
І дерся все туди, де найстрімкіші
Здвигались стіни. Ось скінчився ліс,
Та не скінчилась Каїнова мука.
Його зустріли низькі та розлогі
Повзучі корчі косодревини

Та ялівців колючих. Мов з води
В огонь попав він: колючки густі
Що крок йому впивалися у тіло,
Коріння мов гадюки ніг чіплялось,
І сонце холодно світило з неба,
Немов з наругою згори гляділо
На цю безплodну муку.

Але Каїн

Не зупинивсь. Аджеж вершок гори
В магічнім блиску перед ним яснів,
Манив його! Хоч весь підпливний кров'ю,
Посічений, пошпиганий, подертий,
Він перебув і ту страшну дорогу,
І лекше відітхнув на полонині.
Край жерела, що в зворі журкотіло,
Упав він, відпочив, потім обмив
Все тіло у його воді погожій.
Ту й папороть солодка росла
На обриві скальному: накопав
Її коріння і, ополоскавши
В воді, поїв, а решту про запас
Сховав. Оттак перепочивши день,
Пустився далі. Ховзаються ноги
По мху твердім, натужуються жили,
Повітря ллєсь у знемощену грудь
Мов олово холодне, огнянії
Колеса крутяться перед очима,
І вітер чим раз дужчий, холодніший

Проймає. Наче муравель повзе
У-гору Каїн, ба, ще й муравлю
Завидує: йому байдуже вітер,
Байдуже обриви стрімкі й ховзкі,
Байдуже втома!

Ось убога, сіра
Минулась зелень—всюди голі скали,
Мертві, грізні. Життя тут ні сліду,
Лиш вітер свище, та орел часом
Скиглить та шарпає свою добычу.
Тут кожний крок хибний,—нехибна смерть.
Тут смерть на кождім кроці розставляє
Сто вартових, захланних на добычу:
І дощ, і сніг, і вітер, сонця блиск,
Орли й каміння, все тут з нею в змові.

Аж ось одного дня—вже вечеріло,
Як Каїн став на самому вершку—
Скелет нужденний, ранами покритий,
Продроглий весь і ледве що живий.
Останніх сил добувши, став на голім
Леді. Куйовдили вітри могучі
Його волосся, рвали драну одіж,
І кров морозили у жилах. Каїн
Не чув нічого, весь остаток сили,
Всю душу він зосередив в очах,
І очі ті послав у даль безмірну,
Туди, де в пурпуровому промінню

Купавсь величний, ясний город „божий“

І що-ж побачив в ньому?

Пусто скрізь,

Лиш дерева самотні сумовито

Шепочуть листям, та квітки чудові

Хитаються на стеблах. А крім них

Ані душі живої, ані звука.

Та ні! Посеред раю, на майдані

Два дерева найвищі, найпишніші.

О, Каїн добре знав ті дерева

Із оповідань батька! Це напravo—

То дерево життя: небесний грім

Вершок його розтріскав, розколов

Весь пень його до самої землі,

Та не убив його живої сили!

Воно росте, пускає гілля вшир,

Пускає пасиння нове довкола!

А те наліво—дерево знання

Добра і зла. Під ним клубиться гад,

А на гілках його багато плоду

Понависало. Плід той так блищить,

Манить, яснїє, душу рве до себе!

Та ось повіяв вітер, і мов град

Посипались плоди оті на землю,

І всі відразу попелом розсілись,

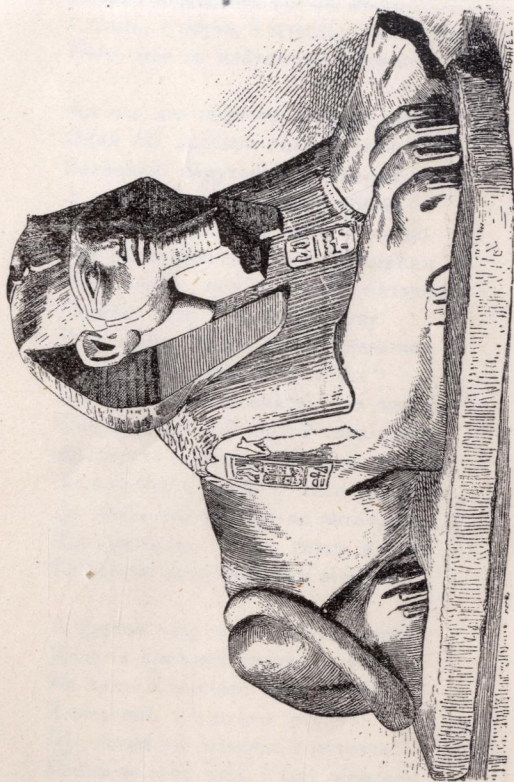
Огнем розприсли, розлились смолою!

І бачить Каїн далі: в млі рожевій

Щось заройлось лехке, прозїрчасте,

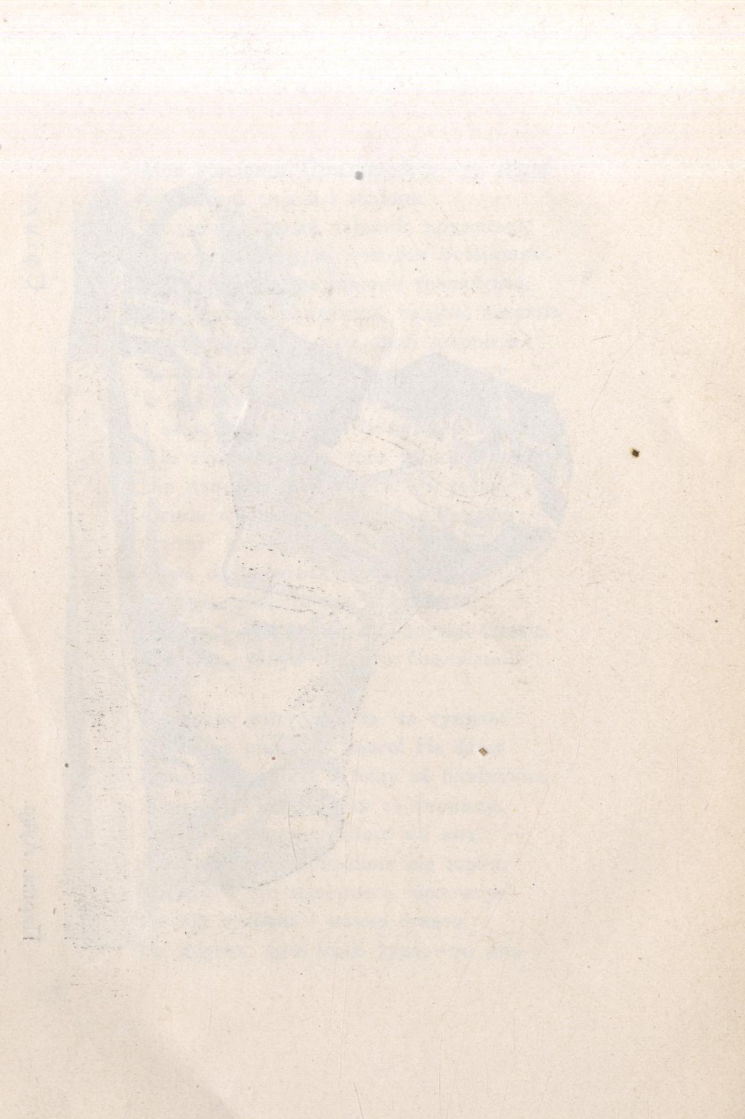
Мов комашня. Придивлюєсь—це люди!
Це тисячі людей і міліони,
Мов пил вітрами звіяний, кружаться,
І тягнуть, тягнуть походом безмірним.
І всі круг дерева знання товпляться,
Всі рвуться, топчуться, падають, встають
І шарпаються в-гору, щоб захопить
Хоч плід один, хоч кисличку одну
Із дерева знання. Потоки крові
І море сліз значать їх путь,—дарма!
Що хтось укусить того плоду, тому
Він попелом розсиплеться в устах,
Огнем пекучим бухне. А вкусивши
Отого плоду, кождий ще лютіший
Стає, озвірюється на весь світ,
Мордує, ріже та кує в кайдани,
Валить і ломить те, що другий ставив,
Палить, руйнує—просто, божевільні!

А дерево життя стоїть та тужить:
Ніхто не рвесь до нього! На йому
Плодів не много, з виду не блискучих,
Захованих між листям та тернами,
Тож і не ласиться ніхто на них.
А як часом, відбившись від юрби,
До нього хто навернесь, покоштує
Плодів чудових і почне гукати
На других, щоб ішли туди,—то мов

Париж. Лувр.

Сфинкс.

Ворони кидаються всі на нього,
І б'ють, і рвуть, і мучать, і калічать
Його, мов за найтяжчу провину.

Аж ось два звірі на майдані стали.
Один під деревом знання засів
Величний, нерухомий і суворий,
З лицем жіночим дивної краси,
І з тілом льва. Мов нетлі до огню,
Так люди-привиди роем безмірним
Його обсіли, мов про щось питають.
Глибоку тугу і пекельну муку
В їх лицях видно, тіні їх тремтять,
І очі й душі висять на устах
Почвари. Ся-ж мовчить, і не змигне
Очима. Знов рої людей товпляться
До дерева знання, і б'ються, рвуться
За плід його, їдять—і знов вертають
До звіря—та спокою не знаходять,
Мов листя те осіннє, гнане й бите
Грізними, супротивними вітрами.

А другий звір під деревом життя
Засів: з крилами лилика, з хвостом
Як пава, з кіхтями орла, із тілом
Хамелеона, і з жалом змії.
Що хвиля він мінився і метався,
Маняв до себе всіх, і всіх відводив

Від дерева життя. А хто в ньому
Поклав усю надію і за ним
На-сліпо біг, той розбивавсь о камінь,
В тернах, ярах глибоких опинявся.
І піднімались руки, кидались
Прокляття—не на звіря-ошуканця,
А все на дерево життя. „Воно
Хімера, ошуканство і брехня!“—
Такий лунав важкий в повітрі гомін.

Глядів на вид цей Каїн, і немов
Ножем по серцю різало його.
Йому здавалось, що весь біль, всі муки,
Всі розчаровання тих мільйонів
В його душі бушують, серце в нім
Кліщами тиснуть, торгають нутро,
І він закрив лице своє руками
І скрикнув: „Ох, досить, досить, о боже!
Не хочу більш глядіти на цей вид!“

В тій хвилі сонце потонуло, пітьма
Лягла на землю і закрила рай.
Та біль в душі у Каїна остався,
Несвіцький, острий біль. Він застогнав,
І на студену площу ледовую
Мов труп звалився.

Холод ледовий
Збудив його. Вже серед неба сонце

Ясніло мляво, холодно всміхалось,
Мов зраджена, ошукана надія.
Де вчора рай виднівсь, стояла нині
Піднебною стіною мряка біла,
Немов заслона. Каїн не жалів
За райським видом; він один лиш чув
У серці голос: „Геть відцїля! Геть!“
І наче злодій, що в чужу комору
Закравшись, замість скарбу дорогого
Розпечене залізо в руку вхопив,—
Так Каїн вниз спішив з верха сніжного.
Важкії думи, мов над стервом круки,
Носилися і крякали над ним.

І думав він: „Так от чим бог дурив
Вітця, мене і всіх людей! Бо-ж певно,
Що без його знання і волі це
Не сталось-би! Бо й хто-ж роздер на двоє
Життя й знання, і ворогів заклятих
Із них зробив? Чи-ж не його це діло?
Тоді, коли осібно в раю він
Оті два дерева садив, заким ще
Создав Адама—вже прокляв його,
Вже назначив весь рід його на муку,
На вічне горе! Бо коли знання
Є враг життя, то пощо-ж нам бажання
Знання? Чом ми не камінь, не ростина?
Коли хотів, щоб ми не коштували

Плодів знання, пощо-ж садив те древо
І тим плодам таку додав приману?
Коли хотів щоб ми живі були,
Чому-ж спершу нам не казав поїсти
Плодів із дерева життя?”

Мов чайка,

Що скиглить над дітьми, по-над багном
Літаючи, о трощу б'є грудьми,
То знов до сонця вивернесь в лету,
І все кричить і б'ється й колесить,—
От так і Каїнова дума-скрута
В тім безконечнику металась, билась
Без виходу. Усівши під скалою,
Він спочивав, холодним потом злитий.
І зажмуривши очі, знов побачив
Той райський вид, і на нову дорогу
Думки його зійшли.

„Що це—знання?

Чи справді-ж так життю воно вороже?
Здається—так! Оте знання нещасне
У моїм серці розбудило лютість
На брата, вбийцею мене зробило—
За те, що він, не думавши, попросту,
Мене нагнуть хотів у ту саму
Дитячу простоту, з котрої дух мій
Давно вже вийшов. Те знання куди-ж
Веде потомків моїх? Звірів, птицю
Й себе мордують, землю сплюндрували

Шукаючи, кого-б і що-б убити.
Усякий камінь острий та твердий
Для них на ніж, на спис, стрілу придався;
У оленя на те-ж зривають роги,
У звіря зуби. Жінка говорила,
Що винайшли якесь таке каміння,
Котре в огні розтоплюєсь мов віск,
І вивчились робити з нього стріли,
Ножі і списи твердші і остріші
Ніж з кременю. От де веде знання!
Кров, рани, смерть—його найперші дари“.

„Так пощо-ж ми бажаємо знання?
Значить, бажаєм смерти? Ні, неправда!
Хіба-ж я смерти Авеля бажав?
Я жить хотів по-свому—більш нічого.
Хіба стрілець бажає смерти звіря?
Він хоче жить, йому потрібно м'яса!
Він хоче жить і мусить боронитись,
Щоб звір його не ззів! А той, що лук
І стріли видумав, чи смерти він
Бажав чиєї? Ні, бажав лиш жити,
Придумував підмогу для життя!
Значить—знання, то не бажання смерти,
Не враг життя! Воно—веде к життю!
Вбезпечує життя! От в чім вся річ!
Як та стріла, що забиває птицю,
Сама—не птиця! Як той ніж, що ріже,

Сам не убийця! Так значить—знання
Не винно тут! Воно ні зле, ні добре.
Воно стаєся добрим або злим *
Тоді, коли на зле чи добре вжите.
А хто-ж його вживає? Хто його
В руці держить, як той стрілець стрілу?
Хто той стрілець?“

Не привичний до думки,
Старечий ум, мов раненая птиця,
Метався, тріпався у темноті,
Та відповіди на питання тее
Не міг найти. І знов у инший бік
Звернувся.

„А що-ж те дерево життя?
Яка в плодах його укрита сила?
Чи справді в'ни безсмертя можуть дати?
Здається ні! Оті немогі люди
Там в раю, що плодів тих коштували,
Під лютими ударами юрби
Вмирили, бачилось, і пропадали.
Так що-ж давав їм плід той? А! вгадав!
Вони на смерть ішли, мов на весілля,
Вмирили з усміхом, із ран, із мук
Вони катів своїх благословляли.
Що це значить? Знать смерть їм не страшна!
Знать жерело життя було в їх серці!
Яке-ж це жерело“?..

„Я бачив: скоро

Хто плоду з дерева життя вкусив—
Прояснювавсь увесь, благим спокоєм
Проймавсь, і голос піднімав і кликав
Усіх до себе, ворогів найгірших
Мов друзів обнімав, і був неначе
Той піястер меду чистого, солодкий
І запахущий, ясний і поживний,
Одним чуттям святим наскрізь пройнятий.
Значить: чуття, великая любов—
Ось жерело життя!“

І скочив Каїн,

Мов звір сполоханий, і оглядався
Довкола, і шептав немов в нетямі:
„Чуття, любов! Невже-ж це так, о боже?
Невже в тих двох словах малих лежить
Вся розгадка того, чого не дасть
Ні дерево знання, ні загадковий
Той звір не скаже? Бідні, бідні люди!
Чого до того дерева претесь?
Чого від того звіря ви ждете?
Погляньте в власне серце, а воно вам
Розкаже більше, ніж всі звірі можуть!
Чуття, любов! Так ми-ж їх маєм в собі!
Могучий зарід їх у кождім серці
Живе—лиш виплекать, зростить його,
І розів'есь! Значить, і жерело
Життя ми маєм в собі, і не треба

Нам в рай тиснутись, щоб його дістати!
О, боже мій! Невже-ж це може бути!
Невже-ж ти тільки жартував, як батько
З дітьми жартує, в той час, як із раю
Нас виганяв, а сам у серце нам
Вложив той рай і дав нам на дорогу?"

В тій хвилі Каїн наче просіяв.
Чудовий супокій розлився враз
В його душі. Забулись всі страждання!
І сонце гріло, і земля ясніла,
Вся в золото й рожевий блиск повита,
Мов дівчина, що з купелі виходить.
На хвилю, оп'янілий щастям тим,
Він стратив пам'ять, і за грудь рукою
Хапавсь, і сам собі не вірив.

„Боже!

Невже це правда? Навіть в моїм серці,
Гнилім, побитім і закам'янілім,
Живе ще, розвиваєсь і цвіте
Те райське сім'я, та свята любов!
О, так! Я чую це! Тепер, по довгих
Літах прокляття, я відроджуюсь
І оживаю! Наче крига леду,
Так присла в серці мойому ненависть.
Мені так дуже жаль усіх людей,
Тих бідних, засліплених! Я їх так
Люблю з їх сліпотою й лютим горем,

З їх поривами до добра! Страшні,
Могучі ти покуси їм, о, боже,
Порозставляв в дорозі, а слабою
Натуру їх вчинив! Оце мізерне
Знання, котре мов іскорку хоронять
І роздувають—що їм з нього! Тьма
І загадка сидить при нім на стражі.
А ту дорогу, що веде до серця,
До щирої любови—другий звір
Загородив—хімера бистрокрила,
Котра манить, і найяснішу правду
У привид, у ману пусту змінє.
І мечуться вони, мов лист сухий
В осіннім вітрі—ріжуть і мордують
Одні других лютіше звірів лютих,
І риються в землі, до неба рвуться,
Пливуть по морю—в небі чи за морем
Шукають раю, щастя, супокою,
Шукають того, що лиш в серці своїм,
В любові взаємній можуть ізнайти!“

„І що-ж, хіба-ж по вік їм так блудити?
Хіба-ж ніколи не найдуть вони
Дороги прямої? Хіба-ж надармо
Ім дано те бажання невсипуще?
Ні, жити хочесь кожному! І кожний
На те і розум має, щоб життя
Від смерти відрізнити. І коли

Йому вказать дорогу до життя,
То певно не піде на стежку смерти.
Так я-ж оцю дорогу їм покажу!
Я, прадід їх, відслоню правду їм,
Тяжким терпінням віковим здобуту.
Пригорну їх до серця і навчу
Любить себе взаємно, занехати
Роздорів, сварів, здирства і убийства.
Я, перший вбийця, викуплю свій гріх
Тим, що відверну всіх людей від вбийства.
О, люди, діти, внуки, сиротята!
Покиньте плакати по страті раю!
Я вам його несу! Несу ту мудрість,
Котра допоможе вам його здобути,
У власних серцях рай новий створити!“
Так думав Каїн, і поспішним ходом,
Із серцем, повним туги до людей,
Невигаслої теплої любови,
Прямує до села, і спотикаєсь,
Скупить хвилини дух перевести,
Щоб тільки швидче! Б'єсь старее серце,
Тріпочеться, мов пташка. Наче вихор,
Старі, давно забутії згадки
Зворушились, коли з-за горбика
Мов синя хмарка показався дим
Із людської оселі. Мов дитя
Що-духу він на горбик вибіг, став,
І довго, довго видом тим впивався,

Що розстелився перед ним—сто раз
Миліший, ніж недавній привид раю.

Пишний крайобраз! В глибині його
Велике озеро, мов лазурове
Хрустальне зеркало, що в далі десь
Зливаєсь з небом. Береги, в розкішну,
Багату зелень прибрані, далеко
Повскакували в воду рукавами,
Полощуться та приглядаються
Собі у тихім зеркалі глибокім.
А ближче сугорби, покриті лісом,
Немов вінком могучим відділили
Той тихий кут від решти світа.

Глянь!

Там в тихім заливі, не дуже близько
Від берега, мов стадо каченят,
Село розсілось. На палях товстих,
Повбиваних в дно озера, стоять
Низькі хатки, покриті тростиною,
З піддашками й широкими кладками.
Дим куриться із стріх. Жінки в хатах
Перекликаються. По озері
Мов павуки снують човни легенькі—
То рибаки великі сіти тягнуть,
Кричать, гребуть веслами, та до сонця
Поблискують зубцями спис спіжевих.

А супротив села на узберіжжю
Майдан широкий, а на нім не бджоли
Роем гуляють, не чмелі гудуть:
То молодіж сільська гуляє. В сонцю
Вилискується голе, смагле тіло,
Лунають срібні голоси, легенький
Вітерець волосся чорне розвіває.
Одні на-взаводи біжать, а другі
Крутії танці водять, ті збирають
Блискучі раковини над водою,
Тамті великий натягають лук
І до мети стріляють, де-які-ж
Старого діда обступили, що
Сидить на камені, бряжчить на струнах,
І щось співає.

Все те Каїн бачив
Мов на долоні, плакав і сміявся
Із радості. Він так давно не бачив
Людей! І вид їх мирного життя,
Іх праць, забав і розривок щоденних
Таким йому чудово гарним видався,
Що причарований він став на місці,
Глядів і оком не змигнув, впивався
Тим видом, мов найбільшим щастям земним.
В тім крик зробився між дітьми: у лука
Струна порвалась. „Діду, діду Лемех,
Направте лук!“ І дід покинув грати,
І лук узяв, руками пильно щупав

З усіх боків, махаючи при тім
Похиленою головою. Каїн
Відразу догадався, що він сліпий.
Ось вийняв він з-за пазухи струну
І на роговий лук нап'яв, і брязнув
По ній. Мов ластівка зацвіркотала
Струна, і щось немов вступило в діда.
„Ех, діти!“—скрикнув він і з місця встав,
„Старий я став, сліпий, а ще готов
Помірятися з вами при стрільбі“.
„Го, го, дід Лемех до стріли бересь!“—
Загомоніли хлопці.—„Браво діду!
Давайте з нами до мети стріляти!“
„Де-ж та мета? Ведіть мене туди,
Де стаєте!“

В тій хвилі ті, що бігли,
Побачили, як Каїн наближався
На край майдану.

„Горе! Хтось чужий
Іде! Розбійник! Лісовий дикун!
Рятуйте, діду!“

І немов курчата
Від яструба, вони до діда збіглись.
Дрогнув дід Лемех.

„Де є той дикун?“—
Спитав суворо.

„Із-за кедра вийшов!
До нас іде!“

І Лемех ані слова
Не мовив більш, на лук нову стрілу
Вложив і—вистрілив.

„Стій, Лемех, стій!“—
Роздався голос. „Я твій прадід Каїн!“

Та в тій-же хвилі острая стріла
Йому попала прямо в серце. Скочив
У-гору Каїн, і лицем на землю
Упав, аж вістря вилізло плечима,
А руки судорожно в землю врились
І задубіли так

„Гура! дід Лемех!“—
Хлоп'ята крикнули, та Лемех тільки
Махнув рукою. Він мов труп стояв
Блідий, недвижний, лук і стріли впали
На землю.

„Що вам, що вам, діду Лемех?“
Зашебетали діти, але дід
Ледве промовив стиха: „Що сказав
Отой дикун?“

„Сказав, що він є Каїн,
Ваш прадід“.

„Каїн? То не може бути!
Мій прадід Каїн! Діти! Це-ж було-б
Страшне нещастя, сли-б була це правда!
Глядіть лиш, де він, що з ним?“

„Він упав

Отам близь кедра і лежить спокійно“.
„Ходім до нього! Може він живий!
О, боже, хорони мене від того лиха,
Щоб Каїнову кров я мав пролити!“

І спотикаючись, тремтячи весь,
Дід Лемех рушив, а за ним юрбою
Ішли хлоп'ята. Хоч сліпий, він прямо
Ішов туди, куди пустив стрілу,
Аж поки не спіткнувся і не впав
На трупа Каїна.

„Це він! Це він!“—
Мов божевільний скрикнув Лемех. „Діти,
Пропали ми, пропав увесь наш рід
На віки вічні! Каїн смерть прийняв
Із моїх рук! Біжіть, зовіть батьків,
Зовіть усіх сюди!“

І поки діти
Побігли по батьків, дід Лемех сів
При трупі, й доторкаючись рукою
Лиця його й прострілених грудей,
Завів мов над колискою дитини
Тремтячим голосом старезну пісню:
„Слухай Цілля, слухай Ада,
Дому мого відрада,
Каже божий глас:
Хто над Лемехом глумиться,
На нім Лемех буде мститися

За раз—сім раз.
А хто Каїнів убийця,
То на тім сам бог помститься
Сімдесят сім раз“.

Раз-по-раз мов безумний він співав
Цю пісню. Вже зійшлося усе село
На вість тривожну. Всі широким кругом
І трупа і убийцю обступили.
В кінці немов прокинувся дід Лемех
І, голову підвівши, наче сонний
Промовив: „Що, чи є тут хто при мні?“
„Ми всі тут, діду!“—загула громада.
„Так плачте, діти! Це наш предок Каїн,
Проклятий богом за убийство брата,
І семикрат проклятий ще за те,
Що наблизивсь до нашої оселі
І смерть прийняв із моїх рук! Та смерть
На нас прокляття боже навела
І пімсту на дітей і внуків ваших!
То-ж плачте, діти! Плачте над собою!
А цього трупа, це прокляте тіло
Не доторкаючись похороніть,
Щоб світа божого він не поганив,
Щоби на нього сонце не гляділо,
Щоб звір його наївшись не сказився,
І птиця наклювавшись не здихала!
Зносіть каміння і немов собаку
Прикиньте ним його, піском засипте

І обсадить тернами! Най по вік
Прокляте буде місце, де поліг він!“

І кинулась громада з диким криком
І стогоном прикидують камінням
Мерця. А він лежав немов дитя
Вколисане до сну, простягнувши руки,
З лицем спокійним, ясним, на котрому,
Здавалось, і по смерті тіла ще
Несказана утіха і любов.
Та швидко купую каміння труп
Покрився; кинений із-близька камінь
Розбив всю чашку, сплющив до землі,
Похоронив навіки під собою.

31.824

Ф $\frac{I}{C-501}$

1924

41671

УКРАЇНСЬКЕ ПИСЬМЕНСТВО

І.ФРАНКО

СМЕРТЬ КАЇНА

• СЛОВО •
КИЇВ